

"וקנינא מפלוני בן פלוני לפלוני ככל מה דכתב ומפרש לעיל". ולא שיהא כתוב שם ענין חדש שיש בו משמעות, כגון איזה תנאי, שהשטר תלוי בו. (44)

ומבארת הגמרא: מאי טעמא?

אמר רב עמרם: לפי שאין למדין משיטה קסב-א **אחרונה.** אין מתייחסים למה שנאמר בשורה אחרונה של השטר לדון ממנו למעשה. ולכן תיקנו חכמים שלא לכתוב שם שום דבר משמעותי, שאם יהיה כתוב שם, למשל, איזה תנאי, הרי אנו נגבה על ידי השטר הזה

אמר רבי יצחק בר יוסף, אמר רבי יוחנן: כל המחקיין כולן, אם יש מחיקות בשטר במקום שהוא כשר [כגון במקום שלא יתכן שהיה כתוב שם "שריר וקיים",⁽⁴³⁾] צריך לקיים אותם, שיכתוב בסוף השטר "ודין קיומיהן" [אלו הם הקיומים שבשטר זה], ויפרט את המלים שהגיה במקום המחקיין. שאם לא כן, יש לחשוש שהוא מחק והגיה כרצונו, לאחר חתימת העדים.

וצריך שיחזור מענינו של שטר בשיטה **אחרונה.** צריך לכתוב בשורה אחרונה סיכום של תוכן השטר, כמו שאנו נוהגים לכתוב

חנינא בן גמליאל אומר שמקושר שכתבו עדיו מתוכו כשר משום שיכול לעשותו פשוט. ואילו לדברי רב ירמיה בר אבא, שמקושר חותמין עדיו מלמטה למעלה, לא יתכן לעשותו פשוט. שהרי בפשוט אין חותמין העדים כך.

ובהגות הר"ש מדעסויא הקשה, שעל כרחק מקושר שכתבו עדיו מתוכו, היינו שחתמו כרגיל מימין לשמאל. שהרי גם לרב הונא צריך לומר שלא חתמו כמו במקושר בין שורה לשורה, שזה ודאי פסול בשטר פשוט, אלא חתמו בסוף השטר למטה. וכן כתוב ביד רמה.

43. כמבואר לעיל בראש עמוד א. כך פירש הרשב"ם. וביד רמה כתב, שרבי יוחנן מדבר כאן בשטר פשוט שאין כותבין בו שריר וקיים, כמבואר להלן בהמשך דבריו שצריך לחזור מענינו של שטר, שזה רק במקום שאין כותבים שריר וקיים. ולכן סתם רבי יוחנן כאן, שכל המחקיין כולן, בלי לחלק היכן הוא המחק.

44. כתב הרשב"א, יש סוברים שאם לא החזיר מענינו של שטר בשיטה אחרונה, כל השטר פסול לפי שלא נעשה כתיקון חכמים. וחלק

באופן שהחתימות מלמעלה למטה שיחתוך את השורה האחרונה ביחד עם ה"עד" שבסוף כל העדים [שהרי לפי מר זוטרא אין צורך לומר שאין כותבין "עד"]?

והביאו פירוש אחר מהריב"א, שלפי מר זוטרא העדים חותמים אמנם כרגיל מימין לשמאל, ומכל מקום אין חשש שמא יוסיף עדים מבחוץ [כקושיית הגמרא], משום שכל העדים צריכים לחתום בשורה אחת בלבד זה ליד זה ובשורה האחרונה. וממילא אי אפשר להוסיף עדים מתחתם.

והקשו על זה מהירושלמי, שמבואר להדיא שמקושר עדי חותמים לארכו של שטר.

וביארנו באופן אחר, שהעדים חותמים אמנם מלמטה למעלה אלא שכל החתימות הם בשורה האחרונה. דהיינו, שחותם ראובן ותחתיו בן ותחתיו יעקב ותחתיו עד, וכן כולם חותמים זה מתחת לזה באותה שורה. ולכן אם יחתוך את השורה האחרונה נמצא שהוא חותך את כל העדים. תוס' ד"ה כל.

הרשב"ם הביא מרבינו חננאל שאף על גב שנתיישבו כל הקושיות על רב ירמיה בר אבא, מכל מקום, המשנה מוכחת כרב הונא, שרבי

גם בלי קיום התנאי. והרי זה שלא כדין. אולם כותבים שם רק סיכום השטר שכבר נכתב לעיל במפורט.

והטעם שאין למדים משיטה אחרונה, לפי שקשה לעדים לדקדק ולחתום בצמוד לסוף

השטר עד שלא ישאר שום ריוח ביניהם. (45) ויש לחשוש שמא בעל השטר יוסיף באותו ריוח דברים חדשים שלא היו לנגד העדים בשעת חתימתם. (46) לכן, קבעו שאין מתייחסים לשורה האחרונה כלל, אלא כותבים שם רק את סיכום השטר. ומעתה,

עליהם, לפי שהלשון "אין למדין משיטה אחרונה" משמע שאף אם לא חזר בשיטה אחרונה, אלא שכתב שם דבר מחודש, אין השטר פסול בשל כך. אלא שאין למדין מאותה שיטה בלבד. ועוד, שהרי אם השאיר שורה אחת חלק בין העדים לשטר, הוא כשר, וכל שכן אם אין שם חלק.

וכן דעת הרמב"ן, כיון שאין כאן חשש לזיוף הרי השטר כשר.

וכן כתב הנמוקי יוסף, שלא תיקנו חכמים חיוב לחזור מענינו של שטר בשיטה אחרונה אלא עצה טובה אמרו שיחזור מענינו של שטר משום שאין למדין משיטה אחרונה.

וראה בהערה 47 מהתוס' ומהרא"ש, שמשמע שהם פוסלים את כל השטר כשאין בו חזרה מענינו של שטר בשיטה אחרונה.

וכן כתב רבינו יונה, שרבים מרבתי דעתם נוטה לפסול את כל השטר, משום שכך תיקנו חכמים שיהא כל השטר פסול כדי שיתרגלו לחזור מענינו של שטר בשיטה אחרונה, ואז נוכל ללמוד מכל השטר ואפילו משיטה אחרונה. ומה שאמרו אין למדין משיטה אחרונה, כך פירושו: לפי שאין ראוי ללמוד משיטה אחרונה בגלל חשש זיוף, לכן פסלו כל שטר שאין בו חזרה מענינו של שטר בשיטה אחרונה.

45. כך מפרש הרשב"ם. והיד רמה כתב, לפי שלפעמים העד הראשון משאיר מקום לאדם חשוב שעשוי לחתום לפניו.

46. מדובר כשלא היה כתוב בו "שריר וקיים", שאם כן, אינו יכול להוסיף אחריו כלום. רשב"ם. והתוס' כתבו, שבימיהם לא היו כותבים שריר וקיים בשטר פשוט אלא רק במקושר. וכן משמע לעיל [קס ב] שהגמרא מתרצת על מקושר "דכתיב ביה שריר וקיים". משמע שרק במקושר היו כותבים אותו.

[וביד רמה ביאר הטעם למה לא תיקנו גם בפשוט שיכתבו שריר וקיים ואז יוכלו ללמוד גם משיטה אחרונה ולא יצטרכו לחזור מענינו של שטר שם, משום שלפעמים לאחר שסיימו לכתוב את השטר וכבר כתבו בו שריר וקיים רוצים המלוה והלוה לשנות את סכום ההלוואה. ומאחר שכבר נכתב שריר וקיים, אין להם אפשרות לשנות כלום אלא צריך לכתוב שטר חדש. ושמה בינתיים יתחרט המלוה או לפעמים הלוה דחוק למעות, וחששו חכמים לנעילת דלת בפני לזין לכן תיקנו שלא יכתבו שריר וקיים ויוכלו להוסיף על השטר. אבל במקושר, אדרבה, ככל שיהיו יותר עיכובים בכתיבתו עדיף לכן תיקנו שם שריר וקיים].

ועוד כתבו התוס', שאנו נוהגים לכתוב בכל השטרות בסוף "שריר וקיים", ולכן איננו נוהרים בכל הדינים הללו, שאנו למדים משיטה אחרונה ואיננו חוזרים מענינו של שטר בשיטה אחרונה, ואין כל חשש, שהרי אי אפשר להוסיף כלום אחר השריר וקיים. וכן בגיטין אנו כותבים בסוף הגט "כדת משה וישראל" שהוא במקום שריר וקיים.

והטעם ששינו ממנהג הגמרא שלא היו

מתייחסים לכך.

אמר ליה רב נחמן לרב עמרם: מנא לך הא,
שאינ למדין משיטה אחרונה?

אמר ליה רב עמרם: דתניא: הרחיק את

אין לחשוש לכלום, שאם בעל השטר לא יזייף ולא יוסיף שם דברים, הרי לא יגרם שום נזק בכך שאיננו מתייחסים לשורה האחרונה, שהרי אין שם שום דבר משמעותי. ואם הוא יוסיף דברים לאחר השורה האחרונה, הרי בלאו הכי איננו

עלינו לומר שמדין התלמוד צריך לכתוב גם בשטר פשוט שריר וקיים, אלא שיש הבדל בין מקושר ולפשוט בכך שבמקושר אין כותבים פעמיים שריר וקיים [כפי שמבואר לעיל בגמרא בדף קס ב.]. ואילו בפשוט, אפשר לכתוב פעמיים שריר וקיים. ועל שטר כזה נאמר שאין למדין משיטה אחרונה, לפי שאפשר שהמלוה הוסיף את השורה האחרונה וכתב פעם שניה שריר וקיים. אבל בשטר שכתוב רק פעם אחת שריר וקיים בשורה האחרונה, למדין ממנו. שהרי ודאי ששורה זאת היתה לפני העדים, שהרי אי אפשר שלא יהא בשטר לפחות שריר וקיים אחד. וזהו מנהגנו שאנו כותבים רק שריר וקיים ולמדים משיטה אחרונה.

וראה שם שביאר, מדוע תיקנו כך ולא תיקנו לפסול גם בפשוט כשכתוב בו פעמיים שריר וקיים, ואז נלמד לעולם משיטה אחרונה, או שיתקנו שלעולם אין למדין משיטה אחרונה, ואין צריך כלל שריר וקיים.

ושבו כתב, שמצא בירושלמי שאין צריך כלל שריר וקיים בשטר פשוט, וכיון שכן נתבטל קיום מנהגנו ואין למדין משיטה אחרונה לעולם.

והקובץ שיעורים מתרץ את קושיית הרמב"ן, היכן מצינו שחכמים תיקנו תקנה חדשה לפסול שטר שאין בו שריר וקיים. שיש לומר, שאין זה פסול חדש אלא שכך היא תקנת חכמים, לפסול כל שטר שיכול להזדייף. ובזמן הגמרא לא היה יכול להזדייף גם בלי שריר וקיים. אבל עתה, שיכול להזדייף, הרי אם לא יכתבו בו שריר וקיים, אם כן, הוא בכלל התקנה לפסול שטר

כותבים שריר וקיים, משום שחששו, שלפעמים יטעו העדים וירחיקו את חתימתם מהשטר שתי שורות ויוכל המלוה להוסיף שם דברים וילמדו מהשיטה שלפני האחרונה, לכן כותבים שריר וקיים שאז אין חשש. תוס' ד"ה לפי.

והרא"ש הקשה, אם כן, לא יועיל מה שכותבים שריר וקיים! שהרי הוא יכול לחתוך את כל השטר וישאיר רק את שתי השורות הריקות ויכתוב שם שטר חדש. אלא הטעם למנהגנו משום שלפעמים צריך למחוק לאחר שהגיעו לשורה האחרונה. וכדי שיוכלו לקיים שם את המחקים מבלי שיצטרכו לכתוב עוד שורה ולחזור מענינו של שטר הנהיגו שיכתבו שריר וקיים.

והקשו התוס' והרא"ש, שעדיין לא יצאנו מידי חשש, כי מאחר ומעיקר הדין השטר כשר גם בלא שריר וקיים אלא שנהגו כך, אם כן, נחשוש שמא נכתב השטר לפי המנהג ולא היה בו שריר וקיים, והרחיקו העדים את חתימתם שורה אחת מהשטר [שסמכו על זה שאין למדים משיטה אחרונה הואיל ואין בו שריר וקיים], והמלוה הוסיף את השורה האחרונה מדעתו או שקיים שם את המחקים שעשה בתוך השטר מעצמו, ובסוף כתב שריר וקיים?

ותירצו, מאחר וכך הוא המנהג, הרי אנו פוסלים כל שטר שאין בו שריר וקיים.

והרמב"ן תמה על זה, שלא מצינו שתיקנו חכמים לעקור את דין התלמוד שאין צריך שריר וקיים בשטר פשוט!?

וכתב, שמתוך הדוחק לקיים את המנהג,

מזייף וכתב, שיוסיף שם דברים. (47) אם כן, שיטה אחת נמי נחשוש דלמא מזייף וכתב?

אלא לאו, שמע מינה: אין למדין משיטה אחרונה. ולכן רק בשני שיטין יש לחשוש שמא יוסיף שתי שורות ונבא לדון מהשורה שלפני האחרונה.

העדים שני שיטין שורות מן הכתב של השטר, פסול.

אבל אם הרחיק שיטה אחת בלבד, כשר.

ומוכיח רב עמרם: מאי שנא הרחיק שני שיטין, דפסול, משום שאנו חוששים דלמא

עדים חתומים למטה. וחשש זה מובא להלן בגמרא בדף קס"ג ב.

ועוד כתב הרשב"ם, שאפילו אם יש עדים שלא הוסיף שם שום דבר, מכל מקום, השטר פסול לפי שלא נעשה כתיקון חכמים. רשב"ם.

והרמב"ן כתב, שהעדות לא מועילה כי אין זה שטר אלא מפיהם של עדים אתה דן ולא מן השטר.

וראה פלפולא חריפתא אות ד מה שכתב על דברי הרשב"ם.

והרא"ש הביא את דברי הרשב"ם וכתב שכך מוכח מכל הסוגיא שכל שטר שיכול לבא לידי זיוף אף על פי שבסוף לא נזדייף הוא פסול משום שלא נעשה כתיקון חכמים.

ובדומה לזה כתב, שאם בא לפנינו שטר שלא היתה בו חזרה מענינו של שטר בשיטה האחרונה ויש ריוח של שורה אחת בין השיטה האחרונה לבין חתימת העדים, שלכאורה היינו צריכים להכשירו וללמוד מהשיטה האחרונה, שהרי אין כאן חשש שמא היה מלכתחילה ריוח של שתי שורות והמלוה הוסיף שורה אחת מדעתו, כי העדים ודאי לא היו מרחיקים את חתימתם מן השטר בשתי שורות, שהרי אז יפסל השטר. וגם אין לחשוש שמא להבא יוסיף המלוה שורה אחת שהרי אין למדין משיטה אחרונה. אלא, שלא חילקו חכמים, ופסלו כל שטר שאין בו חזרה מענינו של שטר בשיטה האחרונה, דגזרינן הרחיק שורה אחת אטו לא הרחיק. וכן כתבו התוס' בס"ה וצריך.

היכול להזדייף.

והריטב"א כתב טעם למנהגנו, לפי שעכשיו נהגו העדים שלא להרחיק חתימתם מן השטר כלל, וממילא אין כל חשש ואפשר ללמוד גם משיטה אחרונה, ולכן אין צריכים להחזיר מענינו של שטר שם.

ועוד טעם כתב, שכהיום נהגו שכל הקיומים וההוספות נכתבים רק על ידי הסופר או העדים, ולכן אין חשש שהמלוה יוסיף דברים מדעתו.

והרשב"א כתב, שנכון להנהיג לכתוב בשורה אחרונה של השטר עד חצייה, ובחצייה השני יחתמו העדים זה ליד זה. שעל ידי זה אנו בטוחים שהעדים ראו את החצי הראשון של השורה [ואנו למדים ממנה], כי אחרת לא היו משאירים אותה ריק מחשש שהמלוה יחתוך את כל השטר ויעשה שטר חדש באותה חצי השורה ויהא "הוא ועדין בשיטה אחת" שמבואר בגמרא להלן [קס"ג ב] שהוא כשר. ואין לחשוש שמא העדים עשו שלא כדין, שאם כן, נפסול כל שטר שאנו רואים שהעדים הרחיקו חתימתם שורה אחת מהשטר, שמא הרחיקו שתיים או שלש שורות אלא ודאי אין חוששין לעדים טועים.

47. כתב הרשב"ם, שגם זה רק באופן שלא היה כתוב שריר וקיים.

והרשב"א חולק עליו, שאף על גב שאינו יכול להוסיף על השטר כשיש בו שריר וקיים, מכל מקום, הוא יכול לחתוך את כל השטר ולכתוב שטר חדש בשורה הראשונה ויחזור מענינו של שטר בשורה אחרונה. והרי יש לו